

2.4. Kérdések Petőfi S. Jánoshoz

WACHA IMRE

1. A szövegten vizsgálata mindmáig — nagyon kevés kivételtől eltekintve — az *írott szöveg* vizsgálatára, elemzésére, a szöveggel való bánásra, a szöveg külső és belső formájának (látványának, nyelvi anyagának) boncolgatására, a belőle kapható információk, a nyelvi forma elemzésére irányult. Az eddigiekben főleg a költői — szépirodalmi, ha tetszik, művészi (művészi célzatú-szándékú) szöveg állt a vizsgálatok homlokterében. Ennek is két változata: a költői (a verses) szöveg és a szépprózai (vagy a széppróza körébe sorolható) szöveg. Itt megismerkedtünk azzal, miként bánhatunk a szöveg nyelvi anyagával (pl. a szókinccsel), milyen rendezői elvek alapján követik egymást a mondatok és a mondatoknál nagyobb egységek stb.

a 1.1. Az *írott szövegek* világából azonban viszonylag kevés figyelmet kapott néhány *szövegtípus*. Az egyik az esszé, a másik a tudományos jellegű szöveg, a harmadik, amely a retorika (rétori művek, pl. Cicero, Shakespeare *Hamletjének*, *Antoniusának* „monológja, illetve dialógusa”, prédikációk — legendák, azaz felolvasásra szánt művek) vagy a retorizált szövegek világába sorolható (az írott szónoki mű és a vezércikk), a negyedik pedig, amelyet a tájékoztató jellegű írásbeliség körébe sorolhatunk (hírek, kommentárok, egyéb tájékoztató műfajok).

b 1.2. Ugyancsak érdemes volna megvizsgálni a *beszélt nyelvi* szövegeket. S közülük mind a *monologikus*, mind a *dialogikus* szövegeket. Mind ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA (*Szemiotikai szövegten* 5. 1992.), mind BENCÉDY (*Linguistica Series A. Studia et dissertationes* 16), mind a magam megfigyelései is azt igazolják, hogy a beszélt nyelvi szövegek szerkesztésének is van stratégiája, megállapítható felépítése, s ebben a logikai elemekhez érzelmi társulnak, s a rendezőelvekben nagy szerepet kapnak a *nyelven kívüli tényezők* is. De szerepet kapnak olyan kommunikációt szervező nyelvi elemek is, melyek az írott nyelvi szövegekbe szinte sohasem kerülnek bele. (Lásd ezekre BANCZEROVSKY idevágó írásait.)

c/c' 2. Meglátásom szerint eddig — túlnyomó részben és szükségszerűen — „előregyártott elemekkel” dolgoztunk a szövegvizsgálat és a szöveggel való „bánást” célzó gyakorlatok során: adott szövegben hajtottunk végre változtatásokat, adott szövegelemekből építkeztünk stb. A törvényszerűségek felismerése után lassan sorra kellene kerülnie az összefoglaló általánosításoknak, mégpedig olyan célzattal, hogy ebből előbb-utóbb egyrészt valamiféle szövegtipológia és műfajelmélet, másrészt pedig — műfajokra és kommunikációs situációkra is lebontott — szövegszerkesztési útmutató kerekedjék ki. (A szövegszerkesztés szóba beleértem egyrészt a szövegstruktúrát, másrészt a mondat szerkesztést és a szóhasználatot is, a szituativitást is figyelembe véve.)

d 2.1. Mi a helyzet a szövegség kritériumának híjával lévő, nem jó szövegekkel?

e 3.1. Tudjuk, hogy a szöveg szövegsége nem csak nyelvi tényezők és eszközök függvénye. A szöveg kerektségének, egységének, kohéziójának stb. biztosításába, s magának a szövegnek és közleménynek a létrehozásába nyelven kívüli tényezők is beleszólnak. Érdemes lenne sorra venni ezeket a — létrehozásba belejátszó és a szöveg szövegségét biztosító — tényezőket is. Már csak azért is, mert ezeknek ismerete vagy nem ismerése nagymértékben belejátszhat a szöveg megértésébe. (Pl. a költői művek elemzésekor a mű létrejöttének körülményei stb.)

f 3.2. Végül mi a helyzet a szövegnyelvészet-szövegvizsgálat azon ágával, amely a hermeneutika felé visz el bennünket: a világfragmentumnak, a világ- és valóságismeretnek, valamint a nyelvismeretnek, vagy nem ismeretnek és nyelvhasználatnak a belejárat-szása a szöveg létrehozásába és megértésébe — a szövegbe és szöveghez illő, nem illő szavak, kifejezések, a tudatos és öntudatlan manipulálás, a szövegben ki nem fejtett, de a szöveg és a nyelv által hordozott információnak, mögöttes tartalomnak, második közléssíknak vagy az ügyetlen, illetőleg elegáns fogalmazás következtében elrejtett első információs síknak a kérdése, kihámozható információknak a kérdése. (Pl. „A külföldre illegálisan távozni akarókat a hatóságok őrizetbe vették ↔ fogságban tartják.”; „Megkéselték két állampolgárt. A tettesek kézrekerítésére a hatóságok hajtóvadászokat rendeztek ↔ nagy erőket mozgósítottak.”; mit tudok meg a „Szervusz Árpai” köszönésből, vagy ebből a mondatból: „Egy külső józsefvárosi bérház ablakában (...) ült a fiú és a bakaszomszéd kutyájának társaságában művészeti könyveket olvasott”, az allúziókból, utalásokból stb.

Más szóval: a szövegolvasás során a szövegmegértés érdekében a részismeretek összeállnak-e egésszé: miképpen szintetizálód(hat)nak az ismeretek?

A nyelv által hordozott, a nyelvet használó nép története, kultúrája következtében, a nyelvben rejlő valóság- és ismeretanyag, nyelvi gondolkodásmód miképpen szól bele a szöveg létrejöttébe és megértésébe? A világ- és (anya) nyelvismeret kérdésköre.

2.5. Megjegyzések a (szemiotikai textológiában használt) jelfogalomhoz

BERSZÁN ISTVÁN

A szemiotikai textológia *jelviszonyként* tételezi azt a *verbális objektumot*, amit a szövegnek nevez. Olyan munkahipotézis ez, amely a kutatás egész menetének és természetesen eredményének is alapjául szolgál, miközben maga ez az előfeltevés egy SAUSSURE-i evidencián alapul: a jel kettős jelölő-jelölt szerkezetén. Ebből kiindulva az a tárgy tekinthető jelnek, amely önmaga közvetlen adottságán túl valami másra is utal. SAUSSURE óta azonban többrendbeli *kételyek* támadtak e körül, úgyhogy ma már aligha számít evidenciának, egyszóval magyarázatra, igazolásra szorul. Ennek a követelménynek a szemiotikai textológia ez idáig csak részben — végső soron még nem — tett eleget.

Az *első kétely* — még SAUSSURE-ben — *jelentés és jelölt* azonosságára vonatkozóan merült fel, s abban oldódott meg ideiglenesen, hogy a mester a *signifié*-t mint *nyelvi jelöltet* elkülönítette azoktól a *dolgoktól*, amelyekre a jel utal. Ettől kezdve maguk a dolgok már nem, csak a jelentések tekintettek a jel részeként. Mindaddig, amíg egy *újabb kétely* ezt is meg nem kérdőjelezte. A befogadásközpontú kutatások mutatták ki, hogy az önmagában elkülönített jelnek nem tulajdonítható immanens jelentés, azt mindig csak egy *értelmező szubjektum* rendelheti hozzá.

Míndezzel a szemiotikai textológia még számol, de egy aporia árán, ami abból adódik, hogy a SAUSSURE-i jelkonceptiót alapjaiban megőrizve, annak ellentmondó engedményeket tesz a *kételyek* javára. Nevezetesen: a (szöveg)jel szerkezetének bizonyos elemei (*sensus, relatum*) nem tartoznak magához a (szöveg)jelhez. Így aztán néha úgy tűnik, hogy a jel az egész jelölő-jelölt struktúrával azonos, másszor meg úgy, hogy annak csak egyik pólusára, a jelölőre korlátozódik.